

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

motion om nedsättning av anslaget på första huvudtiteln; detta förslag fånglade i högsta grad Strindbergs intresse och satte hans tankar i livligaste rörelse — ännu så sent som i Götiska rummen kommer han tillbaka till händelsen — och i Tjänstekvinnans son (I, s. 194) heter det därom: »År sista ordet ännu sagt om lantmannapartiet? Troligen ej. Det började ytterst demokratiskt reformatoriskt, och angreppet på civillistan var det djärvaste man sett. Det var att på laglig väg störta monarkien. Rösta ner anslaget till ett sårande minsta möjliga, det var enkelt och snillrikt». Ett annat förslag, som väckte rik genklang i Strindbergs skrifter, var partiets regelbundna motioner 1868—72 om indragning av anslaget till de kungliga teatrarna. De långvariga debatterna kring ämnet tog form av en kraftmätning mellan huvudstadens och landsbygdens intressen; lantmannarepresentanterna hävdade att teatern väckt ovilja ute bland folket i bygderna såsom ett utslag av huvudstadens lyx och sedefördärv, medan man från intelligensens håll stämplade lantmannapartiets uppträdande såsom fiendlighet mot bildning och kultur. Till dem som tidigt blandat sig i diskussionen om detta anslag hörde på sätt och vis också Strindberg, som i maj 1869, när frågan behandlades för andra gången i riksdagen, i Aftonbladet publicerade en översättning av Schillers skrift Teatern som en moralisk institution; översättningen var försedd med en inledning — skriven av Axel Lamm — där lantmannapartiets likgiltighet för kulturfrågorna påtalades. Strindberg intog alltså till en början teateranhängarnas ståndpunkt men han skulle efter hand ge sig bondesynpunkterna helt i våld och återupplivade under sin rousseauanska period (i Nya riket, Svenska öden och äventyr, Liket och olikt) argumenten från ifrågavarande debatt och betecknade teatern som ett exempel på stadskulturens förkonstling. I Mäster Olof torde man kunna spåra ett genljud av samma debatt, när marsken bryter ut mot dalkarlarna därför att de anmärkt på lyxen, på »främmande sätt med uthackade brokuta kläder» vid konungens hov. Strindberg låter också marsken snudda vid 1870-talets mest segslitna riksdagsfråga, debatten om försvaret, där lantmannapartiet krävde indelningsverkets avskaffande och lättande av böndernas försvarsbördor. Enligt marsken har »bonden spelt ut sin roll: den råa kraftens att driva undan fienden med armstyrka»; de bortskämda dalkarlarna har bara visat sig som karlar »när elden satt i knutarne» och då »var det inte underligt om de buro vatten själva! — — — Nej! De ha så ofta hört sitt lov sjungas, att de kalla sin råa oförskämthet för gammal svensk ärlighet» (Mäster Olof s. 99 f). Strindberg anknyter här tydligen bl. a. till de poetiska inlägg i försvarsfrågan, som gjorts av Snoilsky i hans diktsamling 1871; i sonetter som Blankt stål, Du svenske man, Svenskhet bekände denne sin oro inför böndernas ovilja mot försvaret men vände sig samtidigt mot den förfinade högre klass, som leder sitt ursprung från folket men blivit så kosmopolitisk att den står främmande för den svenske bonden: »Den tysta kraft vars möda landet stärker / du vörda skall och under skrovligt skal / den gamla svenskhet som finns kvar hos Järker.» Hur pass känslig dåtidens publik var för dylika aktuella anspelningar framgår av C. D. af Wirséns anmälan av premiären på Mäster Olof i december 1881; det visar sig där att Wirsén genomskådat allusionerna på samtidsdebatten i marskens yttrande liksom också sambandet mellan Gerts förkunnelse och Pariskommunen.

De kritiska och kompletterande synpunkter som i det föregående knutits till vissa partier av Hagstens framställning avser ingalunda att förringa värdet i stort av hans prestation. Avhandlingen är imponerande genom sin grundlighet och genom sitt kringsynta utnyttjande av ett stort antal källor och dokument. Många av hans resultat kan betecknas som definitiva. Detta gäller inte minst exkurserna i andra delen, som bl. a. fastslår dateringen av skärgårdsberättelsen 1872 och ger en plausibel kronologi för utkasten till Mäster Olof. Han har lagt en viktig grundval för kommande strindbergforskning.

Torsten Eklund

NILS ÅKE SJÖSTEDT, *Sören Kierkegaard och svensk litteratur. Från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg*. Akad. avh. (Göteborg). Göteborg 1950.

I en avhandling om »Sören Kierkegaard och svensk litteratur från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg» har Nils Åke Sjöstedt gripit sig an med en uppgift av betydande intresse för modern litteraturhistorisk forskning. I dagens

litterära situation, då vi genom olika existentialistiska riktningar har upplevat en ny våg av Kierkegaard-inflytande, hälsar man med särskild glädje en samlad och grundlig utredning av hur detta tidigare gjort sig gällande i svensk litteratur.

Författaren har disponerat sitt stoff i relativt fristående avsnitt, som vart och ett har krävt ingående beläsenhet inom ett omfattande specialområde. I ett kort inledningskapitel redogöres med rätta hand för några huvudpunkter i Kierkegaards åskådning. Därefter följer ett större avsnitt, som behandlar de yttre och inre förutsättningarna för Kierkegaard-tillgången i Sverige. Här presenteras de första förmedlarna, främst Sturzen-Becker och Lysander, och de första översättarna. Särskild uppmärksamhet ägnas med rätta åt väckelserörelsens representanter och deras reaktion inför Øieblik-striden. Här beröres också några drag i efterromantikens och den frambrytande liberalismens åskådning, som skänkte naturliga anknytningspunkter till Kierkegaards förkunnelse.

I fortsättningen dröjer författaren företrädesvis vid sex författarpersonligheter, hos vilka han funnit den kierkegaardska problematiken särskilt utpräglad. Det är Fredrika Bremer, Viktor Rydberg, Pontus Wikner, Strindberg, Selma Lagerlöf och Hjalmar Söderberg. I ett kort översiktskapitel om Kierkegaard och det moderna genombrottet uppmärksammas särskilt Ernst Ahlgren och Robinson. Undersökningen föres fram till Söderbergs död men berör i övrigt icke 1900-talets litteratur.

En så omfattande undersökning har naturligtvis erbjudit stora svårigheter, som emellertid dr Sjöstedt delvis med stor skicklighet förstått att bemästra. Redan att inte drunkna i ett så rikt stoff är ett aktningvärt mästerprov. Författaren har här haft hjälp av sin förmåga att överblicka ett mångskiftande material och hyfsa invecklade ekvationer. Han har dessutom en ledig stil, som gör hans arbete till en underhållande lektyr även för den som tar itu med det utan specialistens förkunskaper.

En annan svårighet ligger däri, att ett stort antal tidigare forskare i skilda sammanhang har berört det lockande ämnet. Alla de författare, som här tas upp till närmare behandling, har någon gång tidigare satts i relation till Kierkegaard, även om det, såsom beträffande Selma Lagerlöf och Hjalmar Söderberg, skett ytligt och mera i förbigående. Just därför att saken förut behandlats på så många olika håll, ofta i småuppsatser i mindre lättåtkomliga publikationer, är det av stort värde att nu få materialet samlat och kritiskt belyst i en översiktlig framställning. Och i fråga om den svåra konsten att behandla föregångare har Sjöstedt visat sig välgörande fri från felet att oroligt vilja hävda sin egen originalitet på andras bekostnad. Han anmäler ofta avvikande mening eller gör en lätt korrigerande men har på det hela taget en mycket positiv grundinställning till tidigare forskningsresultat, som han är mera inställd på att tillgodogöra sig än att revolutionera. Någon gång lämnas läsaren i ovisshet om *hur* långt han följer en föregångare — det gäller t. ex. Ahlenius och Bohlin i ett par detaljer — men i regel är han mycket frikostig med hänvisningar. Notapparaten är också genomgående tillförlitlig.

Både benägenheten att förenkla problem och generositeten gentemot kolleger är ju förtjänster av den art, att de också kan bli hämningar. I den föreliggande avhandlingen visar sig den förra egenskapen mer än en gång ha inneburit en frestelse att undvika utredningar och begreppsdistinktioner, även där sådana skulle ha underlättat förståelsen av ett sammanhang. Och strävan att göra rättvisa åt andras resultat har ibland gjort författaren onödigt bunden även av gamla frågeställningar.

I det inledande kapitlet riktas framför allt uppmärksamheten på de drag i Kierkegaards åskådning, som i den följande undersökningen i första hand skall användas som jämförelsematerial. Det är kravet på helhjärtat engagemang i valet av livsattityd, kravet på konsekvens och övertygelsetrohet, på redlighet, allvar och helhet hos personligheten. Dessutom beröres som hastigast den kierkegaardska ironien samt stadiedialektiken och det subjektiva sanningsbegreppet. Under framställningens gång kommer författaren efterhand också in på andra problem, såsom lidandets betydelse för personlighetens växt och diktarens kall. Men det är vad han kallar »den moraliska rigorismen», främst helhetskravets och övertygelsetrohetens problem, som kommer att utgöra undersökningens röda tråd.

Vid utarbetandet av den nämnda exposén av Kierkegaards åskådning förefaller Sjöstedt i mycket ringa utsträckning ha tagit befattning med nyare Kierkegaard-litteratur. I viss mån kan han försvara sig med att den moderna veten-

skapliga diskussionen på området är tämligen förvirrad och att den dessutom är av mindre betydelse vid bedömningen av äldre diktares förhållande till Kierkegaard. Det skall också villigt erkännas, att ett motsatt förfarande kunde ha medfört en risk för anakronismer, som Sjöstedt lyckligt undvikit genom att betrakta Kierkegaard med samma ögon som 1800-talets diktare gjorde. Rec. är emellertid inte övertygad om att ett vidare perspektiv nödvändigt skulle ha inneburit minskad historisk stringens.

Större förtrogenhet med nyare litteratur i ämnet skulle förmodligen redan genom kontrastverkan ha hjälpt författaren att se i hur hög grad 1800-talet ännu läste den store antiromantikern med den tyska idealismens ögon. Det berodde nu inte bara på läsarna. Otivelaktigt finns det i Kierkegaards dialektiskt utformade åskådning en idealistisk sida, som inbjöd till sådan tolkning och som förklarar, att romantiska idealister som Bremer, Rydberg och Lagerlöf, andra att förtiga, fängslades så starkt av hans förkunnelse. Om dr Sjöstedt hade kostat på Kierkegaard en utförligare inledande analys ur denna synpunkt, skulle han troligen i fortsättningen haft lättare att precisera sina diktares relationer till honom. Genom att slå fast vissa gemensamma utgångspunkter, skulle han varit friare att dröja vid frapperande likheter, även där ingen direkt påverkan kan antas föreligga. Han skulle mindre ha blottställt sig för förebråelsen att pressa materialet, vilket ju i och för sig inte behöver vara ett fel i en grundlig komparativ undersökning, förutsatt att man anlägger ett riktigt perspektiv. Genom att omsorgsfullt teckna den gemensamma bakgrunden skulle han också bättre ha fått fram karakteristiska avvikelser.

Nu påpekas det i största allmänhet på sidan 13, att kravet på redlighet och övertygelsetrohet inte var något för Kierkegaard specifikt, även om det hos honom framfördes med särskild frenesi. Författaren nämner Kant, Schiller, Carlyle och Ibsens Brand och framhåller, att i Kierkegaards danska samtid personlighetskravet hävdas av Paludan-Müller och Heiberg. På läsaren verkar denna reservation närmast förbryllande. Man frågar sig, om det då kan vara riktigt att falla tillbaka på Kierkegaard, så snart kraven på ärlighet, personlig avgörelse och ofervilja dyker upp. Invändningarna låter knappast tysta sig av författarens motivering, att Kierkegaard för sin samtid kom att framstå som inkarnationen av etisk rigorism och kristen stränghet.

När Sjöstedt här reducerar avståndet mellan Kierkegaard och andra idealens förkämpar till en gradskillnad, gör han sig skyldig till antingen en mycket olycklig formulering eller en allvarlig felbedömning. Det hade varit lämpligare att kraftigt understryka, att vad som trots alla likheter skiljer Kierkegaards »rigorism» från all romantisk och efterromantisk heroism är det desperata draget. Kierkegaard är ju aldrig så djupt ironisk som när han utsätter idealister och pliktmänniskor för de ideala kravens strålkastarljus. Och han är i grunden inte mera skonsam mot etikern än mot estetikern. När han skärper de religiösa kraven till det absurda, såsom sker i Frygt og Bæven, är det för att visa deras absoluta oförenlighet med alla upphöjda moraliska föreställningar och för att övertyga om att vägen till frälsning går genom förtvivlan. Det egendomliga och intressanta är att så ytterst få av 1800-talets läsare synes ha genomskådat, att ironien drabbade även den etiska livsattityden. Mer eller mindre romantiska idealister översatte omisstänksamt Kierkegaard till »det humane sprog», allt under det att de värjde sig mot vad de kallade överdriven fanatism. De stängade ändå sina huvuden blodiga mot de ideala kraven och anade inte, att de därvid gick den ironiske missionärens ärenden. Han begärde inte bättre, än att hans föregivna efterföljare skulle kapsejsa på sin idealism för att slutligen utmattade falla till föga inför korset och erkänna, att det var just de ideala kraven de måste frälsas ifrån. Det var väl inte många av 1800-talets pliktmartyrer, som följde honom till detta stadium. Men en och annan fick i alla fall sin moraliska optimism grundligt sönderskjuten, och det är bland denna kategori av Kierkegaard-läsare man finner de intressantaste förelöparna till nästa århundrades stora frontalangrepp på idealismen. Ibsen vore i detta avseende värd ett eget kapitel. Må det här vara nog sagt, att man inte så reservationslöst, som Sjöstedt och många med honom är benägna att göra, får identifiera Brand-idealismen med Kierkegaards förkunnelse.

I tidigare svensk 1800-talslitteratur finns det två gestalter, som erbjuder ett tacksamt stoff, när det gäller att analysera Kierkegaards förhållande till den samtida romantiken och tidigare idéströmningar: Geijer och Almqvist. Sjöstedt har observerat, att Kierkegaard i sin kritik av den hegelska begreppsidealismen

delvis följer samma aristoteliskt-leibnizska linje som Geijer — han kunde ha funnit en förklaring i ett gemensamt inflytande från Trendelenburgs och den spekulativa teismens hegelkritik. Men när han på sidan 41 utan närmare motivering påstår, att denna begreppskritik ej var av avgörande betydelse för Geijer, under det att den för Kierkegaard spelade en central roll, så är detta knappast riktigt. Geijers av Sjöstedt citerade yttrande, att endast hos Gud möjlighet och verklighet är identiska men att ej ens denna möjlighet existerar såsom sådan före verkligheten: »den vore i annat fall ej en möjlighet till verklighet, eller vaknade aldrig till verklighet» — detta yttrande kunde knappast ha stått på en mera central plats än det gör i motiveringen för personlighetsfilosofien. Vad Geijer med detta resonemang vill visa är bra nära detsamma som Kierkegaard åsyftar, nämligen att verklighet ej kan konstrueras med begrepp. Det är också Geijers mening, att enbart som begrepp existerar ej ännu den personlige guden för människan. Han måste uppenbara sig: »vilket likväl ej blott är skett en gång för alla, utan måste ske och sker för var och en i dess eget inre, och detta ju mera, ju mer moralisk han är, ju orubbigare han iakttager sin plikt» (Geijer, Saml. skr., ed. Landquist, 10, s. 217). Geijer rör sig här mycket nära Kierkegaards subjektiva sanningsbegrepp. Även han hävdar, att en tro, som endast har teoretisk innebörd och ej manifesteras i helhjärtad handling, är en död tro utan sanningsvärde. Men i det sist citerade yttrandet antydes också den avgörande skillnaden mellan dem. Den sammanhänger, som Sjöstedt s. 42 framhåller, med en olikhet i deras människouppfattning. Djupast bottnar väl denna i en temperamentsskillnad. Geijer var moralisk optimist, Kierkegaard djup pessimist. Geijers naiva tro på möjligheten att vinna frälsningsvisshet genom att i mänsklig gemenskap praktisera det kristna kärleksbudet står i skarp kontrast till Kierkegaards på intellektuell och moralisk förtvivlan vilande frälsningstro.

Redan Fredrika Bremer uppmärksammade, som Fredén tidigare påpekat, att det fanns paralleller mellan Almquists kristna mystik och Kierkegaards. Sjöstedt har observerat också de iakttagelser, som härvidlag gjorts av Lysander och Ahnfelt, men han använder dem endast för att belysa dessa författares Kierkegaard-uppfattning. Förhållandet mellan Almquist och Kierkegaard tas inte upp till diskussion. I själva verket är det jämförelsematerial, som de nämnda skriftställarna dragit fram, så pass frapperande, att en komparativ litteraturhistoriker kunde ha anledning att ställa orsaksfrågan. Det vore ju inte apriori orimligt att tänka sig, att Kierkegaard kunde ha läst exempelvis *Amorina* med behållning. Den underfundiga ironien, den djupa misstron mot företrädarna för officiell religion och moral, ett visst estetiskt koketteri, smak för litterära mystifikationer och för psykologisk dissektion, ett starkt begär att få uppleva det utomordentliga, det vidunderliga, — allt detta är drag, som kunde göra sympati förstäligen. Nu finns det väl, så vitt jag kan se, inga yttre skäl att anta några direkta relationer emellan dem. Så mycket tacksammare kunde det vara att använda det intressanta jämförelsematerialet till att belysa den litterära och inte minst den religiösa bakgrunden för Kierkegaards mottagande i Sverige. Även hos Almquist finner man ju en benägenhet att rädda sig undan övermäktiga moraliska krav genom att ta sin tillflykt till en översvinnlig religiositet, som ställde honom i direkt beroendeförhållande till Gud och i viss mån på undantag i förhållande till kompromissande vardagsmänniskor. Hos Almquist har man ju här att göra med ett arv från herrnhutisk religiositet, och man erinrar sig, att även Kierkegaard mottagit tidiga intryck av Zinzendorfs starkt kristocentriska frälsningsfromhet, av vilken han dock ej såsom Almquist tillägnat sig vare sig durtonen, känslsamheten eller broderskapstanken.

Eljest har författaren ej försummat att framhålla väckelserörelsens betydelse som Kierkegaards vägrödjare och bundsförvant. På sidan 43 påpekas några väsentliga överensstämmelser: inriktningen på det personligt religiösa, skärpningen av de etiska kraven och framför allt fordran på överensstämmelse mellan lära och liv. Mera betänksam blir man, när författaren försöker precisera skillnaden: »Om man väljer Rosenius som den framför andra dominerande typen, så framträder hos honom det evangeliska draget, förkunnelsen av den 'fria nåden' och försoningslärans centrala roll på ett helt annat sätt än hos Kierkegaard.» Man skulle kunna tro, att författaren tillfälligt glömt bort hela den icke anonyma delen av Kierkegaards produktion, som representeras bl. a. av *Opbyggelige Taler* och där evangelisk frälsningsvisshet även positivt kommer till sin rätt. Vore det inte riktigare att även här kontrastera Kierkegaards obotliga solipsism mot det starkt samfundsbildande draget i väckelsen, Kierkegaards pessimism mot rosenianernas

relativa optimism ifråga om möjligheten att realisera Guds vilja åtminstone i ett samfund av troende bröder.

De allvarligaste olägenheterna av den vaga inledande analysen av Kierkegaards åskådning i förhållande till andra idéströmningar visar sig i kapitlet om Viktor Rydberg. Författaren är inte blind för de svårigheter, som en jämförelse mellan två så olikartade personligheter måste erbjuda. I en väl avvägd inledning framhålles de oförenliga motsatserna. Viktor Rydbergs övertygelse, att Jesus enligt Nya testamentets framställning inte är Gud utan människa som alla andra, hans platonska uppfattning av människans väsen och möjligheter, hans ungdoms liberala utvecklingsoptimism och hans livslånga strävan att försona tro och vetande — allt detta är drag som är absolut oförenliga med Kierkegaards paradoxlära och moraliska pessimism. Man tycker, att det skulle vara en föga givande utgångspunkt för vidare forskning i ämnet. Emellertid har saken diskuterats av flera föregående forskare. Warburg kommer till negativt resultat, Lindberger, Elg och andra har ansett sig kunna dra mera positiva slutsatser. Framför allt är det Adolf Sparrfeldts gestalt i De vandrande djäknarna, som gett anledning till sammanställningar med Kierkegaard. Det är alltså inte omotiverat, att Sjöstedt i denna undersökning ansett sig böra ta upp hela frågan till förnyad prövning.

Tyvärr är det alltså lika osäkert som förut, om Viktor Rydberg någonsin tagit närmare befattning med Kierkegaards skrifter. En tidigare framkastad förmodan, att Lysander redan i Lund skulle ha introducerat honom i dessa, är fortfarande bara en lös gissning, som knappast ens har sannolikhetsstöd. Före 1855 vet man ju mycket litet om Viktor Rydbergs beläsenhet. Från ungefär denna tid anser sig emellertid dr Sjöstedt ha fastare mark under fötterna. Man kan väl utan större betänkligheter hålla med honom om att i den mån Rydberg deltagit i Handelstidningens stora antiklerikala kampanj detta år, har han knappast kunnat undgå att uppmärksamma det stöd, som fanns att få i den uppseendeväckande kyrkostriden på andra sidan Sundet. Att han verkligen tagit aktiv del i denna polemik därför talar möjligen det ironiska angrepp, som Handelstidningen riktade mot biskop Reuterdahls herdabrev den 14—16 juli 1855. Den ironiska parodin på biskopens brev, som är fogad till den egentliga recensionen, har kommit Svanberg att misstänka Rydberg som författare. Lindberger har i samma artiklar funnit »åtskilliga reflexer av Kierkegaards just då påbörjade kampanj i Öieblikket mot statskyrkan, levebrödsprästerna och mot bristen på sann Kristi efterföljelse.» På detta uppslag har Sjöstedt arbetat vidare, tyvärr alltför ambitiöst. Han vill bevisa för mycket och övertygar därför inte. Delvis är detta parti av hans framställning motsägelsefullt, delvis direkt missvisande. Så t. ex. när han, s. 77, påstår, att Hedlund i sin recension den 8—15 juni 1855 av P. G. Ahnfelts arbete »Statskyrka eller frikyrka» för in den kyrkopolitiska kampen på kierkegaardska linjer genom att citera några av Ahnfelts skildringar av tillståndet inom statskyrkan. Tidigare, s. 33, har författaren sagt: »För min del kan jag inte finna påtagliga överensstämmelser med Kierkegaards polemik i de skrifter Ahnfelt utsände 1855—59.» Varför blir de åsyftade citaten mera kierkegaardska, när de står att läsa hos Hedlund?

Egendomligt ter sig också påståendet sid. 80, att det var Öresundsposten, som omplanterade Kierkegaards polemik på svensk botten genom att inrikta den mot högkyrkligheten i Lund och att Handelstidningen här följde exemplet. Mot detta strider redan den omständigheten, att de två artiklarna om Reuterdahl, som är författarens starkaste stöd för teorien om Kierkegaard-påverkan, står införda i Handelstidningen 14—16 juli och avtrycktes i Öresundsposten den 25 juli 1855.

Men det gäller i ännu ett avseende om kyrkokritiken under detta år, att Öresundsposten snarare följer Handelstidningens exempel än tvärtom. Ännu 1853 följde Sturzen-Becker i Öresundsposten helt och hållet den äldre Aftonbladsliberalismens religionsfientliga linje, när han angrep den allmänt uppskattade, lågkyrkligt inriktade kyrkoherde Hammar för kulturfientlighet. Som Svanberg påpekat, tog Hedlund, vilken redan 1852 hissade nya signaler och visat tecken på att sluta förbund med väckelsens folk, Sturzen-Becker i upptuktelse för detta angrepp. Det är en taktiskt mycket skicklig tillrättavisning. Sturzen-Beckers tilltag att karakterisera Hammars beteende som jesuitism och hyckleri vittnar, skriver Handelstidningen den 11 okt. 1853, »om en fanatisk blindhet å deras sida, som föregifva sig kämpa emot fanatismen och som just tycka sig vara särdeles skarp-synte. Vi skulle i sanning icke kunna begripa, huru en person med hr Sturzen-Beckers goda naturliga känsla för det rätta har kunnat begå en sådan handling, så stridande dessutom emot den *frihet*, som han verkligen ärligt omfattar, derest

vi ej vid flera tillfällen, hos äfven upplysta och rättänkande menniskor, erfarit denna blindhet, så snart det gäller olika tänkande. Härigenom uppkommer sådana onaturliga koalitioner, som den emellan hr S. med sina liktänkande och den högpresterliga statskyrkan, emot en Hammar, religionsfrihetens på en gång ädlaste och talangfullaste kämpe i vårt land.»

Den salvan visste tydligen var den tog. Under hela 1854 var det relativt tyst om både präster och väckelsepredikanter i Öresundsposten, troligen dock mest beroende på att Krimkriget lade beslag på det mesta av det begränsade utrymmet. Inför årsskiftet 1854—1855 utlovar man emellertid, i samband med en utvidgning av formatet, större plats åt inrikes nyheter. Bland dessa kommer snart de kyrkliga angelägenheterna att inta en framskjuten plats. Och nu visar det sig, att även Öresundsposten anslutit sig till femtiotal liberalismens linje att uppträda till väckelse rörelsens försvar gentemot högkyrkligheten. Här är det alltså denna tidning, som följer Hedlunds exempel och inte tvärtom. Inspiration från Danmark behöfde man inte invänta. Inhemska aktualiteter såsom biskopsvalet i Lund, professor Ebersteins avsättning och Jubenlatzka skandalen lämnade tillräckligt intressant stoff, för att tidningsmän skulle reagera på egen hand. Naturligtvis lånade man därvid tacksamt vapen ur Kierkegaards arsenal, även där man eljest stod helt främmande för dennes religiösa grundåskådning. Hade Sjöstedt inskränkt sig till att påpeka detta, hade ingenting funnits att invända. En hänvisning till en liten sympatiskt hållen dödsruna över Lamennais i Öresundsposten den 9 mars 1854 kunde dock givit en välbehöflig påminnelse om att de frisinna hade flera bundsförvanter än Kierkegaard i sin antiklerikala polemik.

De inre grunderna för att anta ett inflytande av Kierkegaard på Viktor Rydberg är inte mycket starkare än de yttre. Adolf Sparrfälts resignerade idealitet är ju i grunden intressantare som kontrast till Kierkegaards åskådning än som uttryck för den. Dr Sjöstedt övertygar utan tvekan mest, när han framställer Rydbergs motvilja mot att acceptera den möjlighet till lösning av den konsekvente idealistens dilemma, som Kierkegaard erbjöd. Men han är, i likhet med flertalet av sina föregångare, alldeles för angelägen att spåra Kierkegaards inflytande bakom varje gestaltning av heroisk kallelsetrohet och martyrskap. Visshet om att helhjärtad kamp för idealen kräver offer och lidande, att sann Kristi efterföljelse innebär, att man tar sitt kors på sig, räcker inte som kriterium för Kierkegaard-påverkan. Bortsett från att det här är fråga om kristet allmångods, så var tankegången särskilt vanlig just hos den generation, som kände som sin uppgift att pröva äktheten i den romantiska idealismen. Heinrich Heine t. ex., som den unge Viktor Rydberg säkert hade läst grundligare än han läst Kierkegaard, säger ironiskt i Anhang till »Die romantische Schule»: »Welcher Grosse Mann ist aber jemals der Persiflage seiner Zeitgenossen entgangen? Haben die Athener mit ihren attischen Epigrammen den grossen Alexander verschont? Haben die Römer nicht Spottlieder auf Cäsar gesungen? Haben die Berliner nicht Pasquille gegen Friedrich den Grossen gedichtet?» Med större allvar i röstén yttrar han om Spinoza i »Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland»: »Konstatiert ist es, dass der Lebenswandel des Spinoza frei von allem Tadel war und rein und makellos wie das Leben seines göttlichen Veters, Jesu Christi. Auch wie dieser litt er für seine Lehre, wie dieser trug er die Dornenkrone. Überall wo ein grosser Geist seine Gedanken ausspricht, ist Golgatha.»

Mot slutet av sitt liv blir Viktor Rydberg mera än tidigare mottaglig för sådana sidor av kristendomens förkunnelse som lidandestanken och tron på den förlåtande kärlekens makt. Det gör ju, att det är lättare än förut att finna överensstämmelser även med den Kierkegaard, som skrivit Opbyggelige Taler. Men författaren har här några tillspetsade formuleringar och hårdtagna jämförelser, som är ägnade att föra läsaren på villospår. Så t. ex. när han sid. 112 säger, att Rydberg till slut skulle närma sig Kierkegaard också i fråga om själva grunderna för sin åskådning, och tillfogar, att ständigt nya faror framemot åttio-talet hotade hans »idealistiska grundåskådning.» Med grunderna för Rydbergs åskådning avser författaren, enligt vad han personligen meddelat mig, endast det kunskapsteoretiska fundamentet, något som inte alldeles klart framgår av framställningen. Och påståendet blir även med denna tolkning diskutabelt. Rydberg fick mycket riktigt allt svårare att förnuftsmässigt motivera sin tro på tillvarons gudomliga ursprung och mening och tvingades laborera med tanken på en för det mänskliga tänkandet oätkomlig verklighet, men därvidlag var han i gott sällskap med så många romantiska idealister före honom, att en sammanställning med Kierkegaard ter sig en smula sökt,

helst som den »tro» och »aning» Rydberg talar om aldrig kom att innebära något förfuftsvidrigt (Sjöstedt, s. 127). I fortsättningen inskräper också författaren, att allt vad Rydberg skrivit efter »Nero och ljugelden» vittnar om att han står fast vid sin idealism. Och på sidan 131 heter det, att Vapensmeden alltjämt visar oss Rydberg som det klassiska harmoniidealets beundrare.

Inte heller visar Sjöstedts analys av avsnittet Till Herren Sebaot i »Den nya Grottesången», att Rydbergs livsåskådning skulle ha på något avgörande sätt förändrats, låt vara att hans idealism antagit en mörkare färg och att han måste kämpa för att behålla den. I Till Herren Sebaot talar två röster, som bägge mäktigt vädjade till skalden i hans beträngda situation: hämnarens röst och förlåtelsens. I grunden uppger ju ej trälen sitt krav på hämnd. Först i det ögonblick, då han är säker om seger för sin rättfärdiga sak, om också ej för sig själv, först då kan han ödmjuka sig så djupt, att han ber om förbarmande för sina bödlar. Det är sant, att denna ödmjukhet inför den straffande rättfärdigheten kan föra tanken till Kierkegaards gudsbild, och det är en fin iakttagelse Sjöstedt gör, när han här erinrar om Kierkegaards berättelse om kusken, som med piskan tvingar sina hästar till yttersta ansträngning för att frälsa dem från avgrunden. Men vad Kierkegaard vill framhäva, är den oerhörda skillnaden mellan människans rättfärdighet och Guds, mellan det profana och det kristna rättfärdighetshoppet. Rydberg däremot understryker det gemensamma, det gudomliga i det mänskliga, när han i dikten låter trälen utbrista: »År det då en gnista / av din egen rättfärdighet, / tänd i din avbilds hjärta, / som bränner mina lungor, / att de framskälva dessa rop? / År det Du, som ropar ur mitt bröst?» Och skalden svarar: »Det är Hans rättfärdighet, som bränner ditt hjärta. / Det är Han, som ropar ur ditt bröst.»

Man lägger också märke till att Kristus i dikten omtalas endast som föredöme: »Låt mig dö lik din son, / som bad för sina bödlar!» Så energiskt som Sjöstedt här driver jämförelsen med Kierkegaard, behöver denna avgörande olikhet framhållas för att undvika missförståndet, att Rydberg någonsin skulle ha varit beredd att acceptera den tro på ett oändligt avstånd mellan människa och Gud, som nödvändiggjorde en medlare och försonare.

I Strindbergs-kapitlet, som utgör bokens huvudparti, har författaren haft det tacksammaste materialet att arbeta med, såtillvida som det inte kan råda något tvivel om att Strindberg har tagit mycket djupa intryck av Kierkegaards förkunnelse och under långa perioder, mer eller mindre under hela sitt liv, levat under bannet av dennes obarmhärtiga frågeställningar. Strindberg levererar själv det viktigaste bevismaterialet, både genom direkta biografiska uttalanden om sin brottning med Kierkegaard och genom uttalanden i brev och skrifter. Den kierkegaardska terminologin är honom så förtrogen, att han ibland använder den på ett jargongmässigt sätt. Det är därför fullt motiverat att företa en generalinventering av materialet för att s. a. s. pressa det på överensstämmelser med Kierkegaard.

Strindbergs förhållande till Kierkegaard var ju i sina huvuddrag väl känt redan tidigare. Samtidigt med Sjöstedt har Brandell berört frågan i samband med Strindbergs Infernokris och senare har diskussionerna fortsatt i Hagstens arbete om Den unge Strindberg. Sjöstedt har genom sin omsorgsfulla bearbetning av stoffet och sin ofta mycket fint nyanserade textbehandling gjort en värdefull insats till belysning av frågan. Man får här den mest samlade och övertygande bilden av hur mycket Kierkegaard betytt inte bara för diktarens religiösa utan också för hans konstnärliga utveckling. Strindberg hörde, säger Sjöstedt träffande, till de få, som läste Enten — Eller så som Kierkegaard avsett att den skulle läsas. Det betyder, att han omedelbart uppfattade det förtvivelade även i den etiska livsattityden. När han förkastade Kierkegaards religiösa alternativ måste han förkasta också de idealistiska absolutetskraven. Och på den punkten blev brytningen mera definitiv än ifråga om den kristna frälsningstron, som till sist blev honom övermäktig. Vad som återstod av hans ungdoms moralism var en ständigt oroande skuld känsla, som slutligen tvingade honom tillbaka till korset.

Med ett så rikt material som författaren har haft att tillgå i Strindbergs produktion tycker man det är så mycket onödigt, att han även här ibland visat överdrivet nit. Vid granskningen av Mäster-Olofs-manuskripten har han t. o. m. av sin iver att få fram en kierkegaardsk problematik i likhet med Lindberg och Lamm låtit förläsa sig till en felläsning. I ett tidigt utkast till fjärde akten läser han (s. 168): »Missnöje med vad är osant.» Det står emellertid: »Missnöje med vad är vundet.», vilket inte alls låter lika kierkegaardskt. Sådant ger intryck av att författaren driver en tes i stället för att utföra en förutsättningslös undersökning.

Detta intryck förstärkes av att inflytandet från Kierkegaard inte heller här i tillräcklig utsträckning avvägs i förhållande till andra impulser av liknande art och verkan. Hos Heine exempelvis kunde Strindberg finna en i sitt slag lika bitande men mer politiskt och socialt motiverad ironi mot romantikens estetiserande verklighetsflykt, samtidigt som det var möjligt för honom att även hos Heine finna resonans för diktarens ofrånkomliga svårighet att göra rent bord med esteticismen i olika former. I breven till Siri von Essen vid mitten av 1870-talet avspeglas hans vända inför omarbetningen av Mäster Olof. Det blev ju versen som segrade över prosan, och det har sitt intresse att se Strindberg just vid denna tid citera Heines självironiska rader:

»Und als ich euch meine Schmerzen geklagt
Da habt ihr gegähnt und nichts gesagt
Doch als ich sie zierlich in Verse gebracht,
Da habt ihr mir grosse Elogen gemacht.»

Och även om Strindberg ofta fascinerats av lidandets evangelium i den starkt teoretiserade form han mötte det hos Kierkegaard, så hade han kanske under sina tvivelsjuka och ateistiska perioder lättare att uppbyggas av Heines passionshistoria. I den fingerade skrivelsen till »Herr Jesus von Nazareth», infogad i ett brev till Siri von Essen och hennes make 1875, skriver han: »Kennen Sie den lieben Herrn Heinrich Heine? Ich bitte Sie grüssen. Es war ein sehr guter Mensch mit einem schlechten Rückenmark und er wäre ein grosser Mann genannt worden wenn er sich auf einem Kreutze drei Tage hängen lassen anstatt durch acht Jahre im Bette zu torturen». Och lite längre fram i samma brev säger han om Jesus: »Tyvärr förvexlar jag honom alltid med hans store landsman, som lidit åtta gånger mer än han!» Även för sin desillusionerade kvinnouppfattning finner Strindberg uttryck i Heines dikter. Den 3 aug. 1875 berättar han för Siri von Essen om sin besvikelse över en kvinna, som inte hade motsvarat hans högsända förväntningar. Och så citerar han Buch der Lieder:

— — — — —
Vergiftet sind meine Lieder
Wie konnte es anders sein
Ich trage im Herzen viel Schlangen
Und Dich Geliebte mein.

Och han tillägger: »Detta var historien om Mäster Olofs Christina.» Nog hade väl författaren bort nämna denna association med Heine, när han analyserar Kierkegaards betydelse för utformningen av förhållandet mellan Mäster Olof och Christina.

Även tankegods från Nietzsche kan det vara svårt att hålla i sär från Kierkegaard-reminiscenser. Några citat, som anföres på sidan 250 inspirerar omedelbart läsaren men alls inte författaren till att reflektera över i hur hög grad impulser från de två lidandesapostlarna kunde glida samman för Strindberg. Inte heller när Sjöstedt sidan 258 ff. analyserar »gentagelsemotivet» i Damaskuscykeln göres någon hänvisning till Nietzsche. Visserligen torde det här knappast vara fråga om något direkt beroende av denne, men överensstämmelserna mellan Nietzsche och Kierkegaard just på denna punkt har ändå så pass ofta berörts i litteraturen, att en diskussion skulle varit på sin plats.

Ytterligare intressant material till att belysa samspelet mellan Nietzsche- och Kierkegaard-inflytande skulle författaren ha fått, om han låtit några flera representanter för nittiotalet komma till tals än bara Selma Lagerlöf och Hjalmar Söderberg. I så hög grad som han låtit sin undersökning ta formen av en studie över vissa problemkomplex eller motiv, såsom kallelseidealismen, offertanken o. s. v., och så angelägen som han varit att uppspåra alla angrepp på religiöst hyckleri, moralisk halvhet och estetisk verklighetsflykt, även där det inte varit fråga om påvisbar Kierkegaardinfluens, så undrar man, varför han har förbigått två så utomordentligt intressanta gestalter i detta sammanhang som Fröding och Heidenstam. Frödings livslånga kamp mot det förfinade hyckleriet i alla former hade väl meriterat honom till en plats i en undersökning av just dessa problem. Och Heidenstams Heliga Birgitta är ju ett renodlat exempel på den religiösa, till det

övermänskliga stegrade kallelseidealism, vari författaren eljest så gärna vill se ett kriterium på direkt eller indirekt Kierkegaard-inflytande. Att Holmberg tidigare satt gestalten i relation till Ibsens Brand, under det att Svanberg hänvisat till Nietzsches övermänniskotanke, borde väl så mycket mera ha inspirerat till fortsatt diskussion. Även den »Orättvisans filosofi», som framföres av den fjättrade munken i Folkungaträdet hade varit värd att uppmärksammas i detta sammanhang. Det kan nog ifrågasättas, om inte en breddning av undersökningen på denna punkt hade varit att föredra framför att, som författaren gjort, föra fram den ända till Hjalmar Söderbergs och Selma Lagerlöfs död. Nu kommer Kierkegaard-problematiken i dessa diktares ålderdomsverk att litteraturhistoriskt hänga i luften, därför att författaren sett den endast i 90-talets perspektiv utan att sätta den i relation till 1900-talets delvis starkt Kierkegaard-påverkade strömningar. Hjalmar Söderbergs obarmhärtiga kritik av Kaj Munk hade nog vunnit i intresse på att ses i detta sammanhang.

Eljest innehåller de två sista kapitlen om Lagerlöf och Söderberg ett mycket intressant och väl genomarbetat stoff. Genom sammanställningen med Kierkegaard har författaren lyckats få fram ett djupperspektiv på deras livsåskådningskamp, som säkert kommer att på ett välgörande sätt stimulera den fortsatta forskningen. Dr Sjösteds oförnekliga förmåga av nyanserad, psykologiskt känslig textanalys kommer också särskilt väl till sin rätt här, där han mindre än eljest är bunden av föregångare. Ur den synpunkten skulle man önskat att han sparat en smula på utrymmet för de äldre diktarna, såsom Wikner och Rydberg, och i stället kastat en blick på den moderna litteraturen. Men det är väl all anledning att hoppas, att denne begåvade författare med sin ganska ovanliga förening av skrupulös samvetsgrannhet, lätt handlag och stilistisk säkerhet skall göra sig påmint i fortsättningen både som forskare och kritiker.

Elsa Norberg

STIG HELLSTEN, *Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C. J. L. Almqvists »Det går an»*. Akad. avh. (Uppsala), Uppsala 1951.

Stig Hellstens avhandling ligger på gränsen mellan etik och litteraturhistoria. Den senare disciplinen har ju inte minst på gränsområdena mot teologin mycket ogjort, varför ett dylikt ämnesval kan hälsas med verklig glädje. Det är också genom sina bidrag av teologisk art, som Hellstens avhandling har sitt främsta värde ur litteraturhistorikerns synpunkt. På vad man med ett visserligen oklart begrepp kan kalla dennes eget gebit, har Hellsten haft svårare att ge väsentligare nyheter, särskilt som han arbetat i spåren på en rad av våra mest framstående forskare. Rent principiellt synes det mig också, att dylika nyheter, exempelvis framdraget källmaterial, inte böra begäras av en forskare från en annan disciplin. Man kan rentav undra, om inte en så väldig materialgenomgång som den i detta fall redovisade lägger en alltför tung börda på en avhandlingsförfattare, som inte är litteraturhistoriker. Hans bidrag ligger ju i det perspektiv han från sin utgångspunkt förmår anlägga och den speciella bakgrund, varemot han med sin fackkunskap kan ställa studieobjektet. Detta påpekande avser sålunda inte att kritisera Hellstens avhandling utan endast att sätta ett frågetecken vid den vetenskapliga konvention, under vars tryck han haft att arbeta.

I ett inledande kapitel tecknas utvecklingen i Almqvists tankar om äktenskapet fram till Det går an-krisen; detta har tidigare gjorts ganska utförligt av Werin, men är dock motiverat som bakgrund till det följande. Det andra kapitlet, »Den kyrkliga äktenskapsuppfattningens huvuddrag», ger tillsammans med en exkurs, »Äktenskapet i predikan och katekes under förra delen av 1800-talet», den bakgrund, mot vilken Almqvists revolt måste ses och som tidigare ej är tecknad. Hellsten har här fört ett stort område av verklig betydelse inom litteraturhistorikerns synfält. Det tredje kapitlet om »Almqvists äktenskapsprogram» är avhandlingens centrala och skall strax diskuteras närmare. Hellsten placerar här också Almqvist i dennes sammanhang med samtida och föregående äktenskaps-teoretiker. Det fjärde kapitlet skildrar striden om Det går an. Denna strid har fört behandlats av Warburg, men Hellsten korrigerar och kompletterar bilden; särskilt ges en mycket utförlig framställning av den teologiska debatten, vilket tidigare saknats. Tyvärr ger fejden dock inte gott besked om parternas åsikter, eme-